

SEYYİD JAMALUDDİN AFGANİ DÜŞÜNCELERİNDE MODERLEŞME

*Said Abdul Samad MOSHTAQ**
*Zabihullah ASADI***

Özet

Afganistan ünlü düşünürü Seyyid Jamaluddin Afgani, 20. yüzyıl İslam dünyasının en etkili entelektüel figürlerinden biridir. O, Afganistan'da reform hareketleri ve modernleşme düşüncesinin kurucusu olarak gerçek İslam'a dayanarak Müslüman toplumlarına yeni bir kimlik kazandırma yolunda çaba göstermiştir. Seyyid Jamaluddin Afgani, Müslüman toplumların modernleşmesi için, Batı modernleşme modelinden farklı, aynı zamanda modern değerlerle tutarlı bir modernleşme modelini tanıtmaya çalışmıştır.

Seyyid Jamaluddin Afgani, İslam dünyasındaki düşünce inhitatını modernleşmenin önündeki en büyük engel olarak vurgulamıştır. O, İslam öğretilerini yeniden yorumlama, Müslüman toplumlar arasında zihinsel birliği oluşturma, bilim ve rasyonellik yaratma, düşünce inhitatını ortadan kaldırma konularını İslam dünyasının modernleşmesine yol gösterici araçlar olarak düşünmüştür. Bu makalede, Seyyid Jamaluddin Afgani'nin düşüncesinde modernleşme söylemi ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar kelimeler: İslam, Batı, Modernleşme, Akıl, Bilim, Zihinsel birlik

THE DISCOURSE OF MODERNIZATION IN THE THOUGHT OF SAYED JAMALUDDIN AFGHAN

Abstract

Sayyid Jamalludin Afgani, as the famous thinker of Afganistan, is one of the most influential intellectual figures of the 20th century in the Islamic world. As the founder of reform movements and the idea of modernization, he endeavored to give a new identity to Muslim societies based on real Islam. Sayyid Jamalludin Afgani has tried to introduce a modernization model for modernization in Muslim societies that is different from the Western modernization model, but also consistent with modern values.

Sayyid Jamalludin Afgani emphasized the idea of inhibition of thought as the biggest obstacle to modernization in the Islamic world. He thought of new interpretations of Islamic doctrines, establishing mental unity among Muslims and creating science and rationality, as euthanizing tools to eradicate this thought inhabitant and lead to its modernization in the Islamic world. In this article, Sayyid Jamalludin will focus on the discourse of modernization in Afghan thought.

Keywords: Islam, West, Modernization, Reason, Science, Mental unity

* Kabil Eğitim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü akademik üyesi
abdulsamad.moshtaq@gmail.com

** Kabil Eğitim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Sosyoloji Bölümü akademik üyesi

Giriş

XIX. yüzyıl, İslam dünyasıyla Batı modernliği arasındaki yüzleşmenin doruk noktasıdır. İslam dünyasının sorunlarına çözümler bulmaya ve Batı modernizmiyle nasıl başa çıkılacağına yönelik, İslam dünyasında iki farklı düşünce akımı ortaya çıkmıştır. Birisi, Batılı deneyimleri takip ederek müslüman toplumları Batılılaştırmaya çalışan modernist ve Batıcı bir hareket. Bu akım, Batı'daki modernleşme modellerini kullanarak toplumların geleneksel inançları, tutumları ve kurumlarını biçimsel bir şekilde modernleştirmeye çalışmıştır. İran'da Malek Han, Ahunzadeh, Talibov ve Takizadeh, Hindistan'da Seyyid Ahmet Han, Arap dünyasında Tahtavi, Şabli Şamil ve Taha Hussein bu hareketin öncülerindedir. Hümanist dünya görüşünden etkilenen söz konusu kişiler, sekülerizm, materyalizm, rasyonalizm ve ilerlemecilik gibi düşüncelerin yayılması için çalışmışlardır. (İddialı bir söylem dipnot)

İkincisi akım, dini reformcu düşünce akımıdır. Bu akımda, reformcular dini yaklaşımı ve hedeflerle Müslüman toplumların modernleşmesini öne sürmüşlerdir. Bu hareket, dini ve geleneksel temellere dayanarak Müslüman toplumların dejenerasyonunu ortadan kaldırmaya ve onları modernleşmeye yönlendirmeye çaba göstermiştir. Seyyid Jamaluddin Afgani, Abduh, İkbâl Lahûrî, Seyyid Kutb, Mevdûdî, Ali Şari'atî, Talukanî ve Mutahharî gibi öncüler bu akımda yer almaktadırlar. Bu hareket, gerçek İslam'a dönmek, din ile siyaset arasında ilişki, akıl ile inanç arasında uyum sağlamak ve Batılı sömürgeciliğine karşı Müslümanların birliği gibi konuları kendi mücadelelerinin temeli olarak vurgulamışlardır (Muvasaki, 1991: 222).

İkinci akım, amaçlarına ve düşünsel niteliklerine göre iki farklı akıma ayrılır. Biri Muhammed bin Abdul Wahhab'ın önderliğinde gelişen Selefi denilen köktenci eğilimlerden ve yönelimlerden oluşan akım diğeri ise Seyyid Jamaluddin Afgani'nin önderliğinde gelişen radikal ve devrimci eğilimlerden ve yönelimlerden oluşan akımdır.

Selefi akımla Afgani'nin önderliğindeki reformcu akım arasında bulunan ortak reformculuk sloganlara rağmen, reformcu akımın akla, felsefeye ve bilimsel yeniliğe önem vermesi, bu akımı Selefi akımdan ayırmıştır. Afgani'nin düşünceleri sayesinde, bu akım belirli bir derinliğe ve zenginliğe sahip olmuştur. Mutahharî'ye göre, "kuşkusuz, son yüzyılın reformcu hareketlerinin kurucusu Seyyid Jamaluddin Afgani idi. O, gerçekçi bir görüşle İslam dünyasını uyandırmaya ve reformun yolunu göstermeye çaba sarfetmiştir." (Mutahharî, 1989: 13-14).

Afgani, Müslüman toplumların İslam'a dayalı modernleşmesini vurgulamıştır. Batı'daki modernleşme modellerinden farklı Müslümanların tarihi, kültürel ve dini koşullarına uyum sağlayan yeni İslami yöntemler ve modeller geliştirmeye çalışmıştır (Muvasaki, 1991:223).

Bu çalışmada, Afgani'nin modernleşme konusundaki fikirleri sistematik bir biçimde sunulmamış olsa da içerik analizi yaklaşımıyla Afgani'nin modernist düşünceleri ele alınmaya çalışılmıştır. Afgani, İslam toplumlarının inhitatı, krizden çıkış yolları, Batı modernleşmesiyle nasıl yüzleşecekleri ve benzeri konular hakkındaki ikna edici bahisleri ortaya koyulmuştur. Çalışma sırasında onun yapmış olduğu bahisler üzerinde odaklanırken onun modernleşme teorisi açığa çıkacak ve İslam dünyasında modernleşme ve gelişme üzerine de yeni bir pencere açılacaktır.

1. Seyyid Jamaluddin Afgani Düşüncesinde Reform ve Modernleşme Gerekliliği

Seyyid Jamaluddin Afgani, reform ve modernleşmenin gerekliliğini İslam dininin temellerine göre öne sürmüştür. Afgani'ye göre, İslam dini zaten ıslah edici ve yolsuzluğa karşı bir dindir. Ona göre

"Müslüman toplumlarda reform yapma ve huzursuzlukları ortadan kaldırma gerekliliği dini öğretilerde kök salmaktadır. Kuran'da reform kavramı, temel bir mesele düzeni ve yolsuzluk ve huzursuzlukla mücadele anlamında kullanılmıştır." (aktaran: Muderris Çahardihi, 1981: 374).

Seyyid Jamaluddin Afgani, İslam dünyasını cehalet, siyasi despotizm ve yabancı sömürgecilik gibi nedenlerden dolayı kötü bir durumda olduğuna inanıyordu. Ona göre, bütün İslam dünyası bu krizden kurtulmak için değişiklik istemektedir.

“Dünyadaki bütün Müslümanlar Doğudan Batıya, Kuzeyden Güneye bir âlimin veya kurtarıcının zuhurunu beklemekte ve bu kişi onların düşüncelerini ve görüşlerini düzelterek mevcut fesadı ortadan kaldıracığına inanmaktalar. Böylelikle Müslüman toplumları yeniden eğiteceğini umuyorlar.” (Asadabadi “Afgani, tarihsiz: 99).

Afgani’ye göre modernleşme aslında, Müslüman toplumlarda din bilginlerinin ve reformcuların önderliğinde, aklın ve reform yapılmış dini düşüncelerin aracılığıyla gerçekleşen temel değişiklikler demektir. Ancak din düşünürleri ve reformcular için reformun ön şartı olarak önemli olan şey, geçmişin ve toplumun geleneklerinin tanınmasıdır. Afgani’ye göre, bir toplumun tarihini ve geçmişi bilmeden o toplumdaki geri kalmışlığın sorunlarını ve sebeplerini kimse anlayamaz. İbn Haldun gibi, Seyyid Jamaluddin Afgani de tarihi sadece bir hikâyeye anlatımı ve haber hikâyesi olarak değil, aynı zamanda toplumsal değişimin yasalarını ve sebeplerini, ulusların hayatta kalmasını ve gerilemesini tanımlamanın ve keşfetmenin bir aracı olarak görür (Movasaki, 1991: 230). Ona göre, Müslüman toplumlar herşeyden önce toplumlarının geçmişinden ve tarihinden haberdar olmalıdır. Konuyla ilgili Seyyid Cemaluddin Afgani şu ifadeleri dile getirmektedir:

“Tarihi inceleyerek geçmiş durumları ve çeşitli evrelerde gerçekleşen geçmişteki değişiklikleri öğreniyoruz. Böylece Doğu uluslarının geçmişte yaşadığı sorunlarının nedenlerini ve gelecekteki gelişmelerinin sırlarını tespit edebiliyoruz. Tarihi incelerken milletlerin nasıl yüksek zirvelere ulaştıklarını ve hangi sebeplerden dolayı geride kaldıklarını ve hatta mahvolduklarını anlıyoruz.” (Asadabadi “Afgani”, tarihsiz: 229).

2. Seyyid Jamaluddin Afgani Düşüncesinde İslam Dünyasının Geri Kalmışlıklarının Nedenleri

Afgani, hayatının çocukluk döneminden itibaren çeşitli İslam ülkelerine yolculuk etmiştir. İslam dünyasının birçok problemi ve gerçekleriyle yakından tanışma fırsatı bulmuştur. İslam ülkelerinin istikrarsız durumu onun düşüncesini güçlü bir şekilde etkilemiştir. Dolayısıyla Afgani, bu huzursuzluğun nedenlerini bilmeye ve onlardan kurtulmak için uygun çözümler aramaya karar vermiştir. Ona göre: *“Doğunun temel derdini teşhis etmek ve tedavisini aramak amacıyla düşüncelerimi adadım. Bu yüzden onları, çevreleyen Batı'nın tehlikesine karşı uyandırmaya çalıştım”* (Karimi ve diğerleri, 2015: 66).

Afgani, İslam dünyasını gözlemleyip inceledikten sonra, İslam dünyasındaki en büyük sorunun “cehalet ve düşünce dejenerasyonu” olduğunu belirtmiştir. Ona göre, bu cehalet ve düşünce inhitatı, bir yandan Batı sömürgeciliğinin hakimiyeti, diğer yandan ise iç siyasal despotizmin İslam ülkelerine hâkim olmasıyla gerçekleşmiştir¹. Afgani, İslam toplumlarının düşünsel açıdan çöküşüne yol açan birçok faktör bulunduğunu, bu faktörler ortadan kaldırıldığında, İslam dünyasında yeni bir kimlik elde edilebileceğini ve modernleşme konusunda Batı modernleşme modellerinden farklı bir model yaratılabileceğini dile getirmektedir.

Peki, İslam dünyası neden cehalete ve düşünce inhitatına maruz kalmıştır? Bu soruyu cevaplamak için Afgani dört ana faktörden bahseder:

- ✓ Bilimsel düşüncenin zayıflığı
- ✓ Dini anlayışın zayıflığı
- ✓ Rasyonalitenin zayıflığı
- ✓ Müslümanlar arasındaki birliğin zayıflığı

Şimdi bu konuların her biri Seyyid Jamaluddin Afgani’nin düşünceleri çerçevesinde ele alınmaya çalışılacaktır.

I- Bilimsel Düşüncenin Zayıflığı

¹ Birçok yazara göre Afgani, İslam dünyasında cehalet ve düşünce inhitatını Batı sömürgeciliğinin ve iç siyasal despotizmin sonucu olarak görmüştür. Halbuki gerçek şudur ki, Afgani’ye göre, cehalet ve düşünce inhitatı sömürgecilikle ve despotizmle yol açmıştır. Çünkü sömürgecilik Müslüman toplumlara hükmetmeden önce, cehalet ve düşünce inhitatı vadı.

Afgani'ye göre, İslam toplumlarının cehalete ve yozlaşmalara maruz kalmış olmalarının nedenlerinden biri bilimsel açıdan geride kalmış olmalarından kaynaklanmaktadır. Afgani, İslam dünyasında çeşitli bilim dallarının bulunmasına rağmen, yine de bilimsel bir geri kalmışlığın olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre İslam ülkelerinde bulunan çeşitli bilim dallarının birbirleriyle mantıklı bir bağlantısı yoktur. Çünkü bu dağınıklık, birbirleriyle bağlantılı olmayan bilim dalları sadece toplumu geliştiremez, aynı zamanda sorunlara da yol açar. Afgani, bu problemin çözüm yolunun "temel bilim"de olduğunu önermiştir. Afgani'nin bakış açısından buradaki "temel bilim"den maksat "bilimlerin genel ruhu ve koruyucusu olarak kabul edilen bir felsefeden" ibaret olmasıdır. Afgani bir felsefi ruhtan söz etmekte ve bu felsefi ruha çok önem vermektedir. Afgani'ye göre, felsefi ruhun bir toplumda yerleşmesi, bilimsel ve medeni gelişmenin temel şartıdır; dolayısıyla toplumların inhitatı da temelde bu ruhun kaybının sonucudur (Gencer, 2017: 480). Seyyid Jamaluddin Afgani bilim ve felsefe konusunda şu ifadeleri dile getirmektedir:

"Genel ruh olarak hafıza gücünün temeli, aslında koruyucu ve hayatta kalmanın nedeni olan bilim, felsefe veya hikmettir. Eğer bir millet felsefe konusunda hakim değilse, bütün millet özel nesnelere dayalı bilimlere âlim olsalar biler, onların hayatta kalmaları mümkün olmayacaktır." (Akt. Ahlak, 2009: 101).

Afgani'ye göre, İslam ülkelerinde böyle bir felsefi ruhun bulunmamasında dolayı Müslümanlar, mevcut bilimler arasında uygun bir uyum sağlayamamışlar, Dolayısıyla bilimsel ilerlemede başarısız kalmışlardır. Bedri Gencer "İslam'da Modernleşme" adlı eserinde, neden İslam ülkelerinde böyle bir felsefi ruhun bulunmadığı sorusuna cevap olarak Seyyid Jamaluddin Afgani'nin görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:

"Afgani'ye göre, Müslüman filozoflar Aristo'dan aldıkları felsefeyi skolastik ve dogmatik hale getirdikleri için İslam dünyası geride kalmıştır. Klasik İslam felsefesi, soyut konuları oldukça teknik ve ağır terminolojilerle dar bir zümreye inhisar ederek gerçek hayatla yabancılaşmış, kendisinden beklenen ve dünyayı daha güzel ve yaşanabilir kılan işlevini ifade etmekten aciz kalmıştır. Hâlbuki felsefenin işi dinamik bir yönelişle gerçek dünyanın problemlerine çözüm bulmaktır" (Gencer, 2017: 480).

Gerçi, Seyyid Jamaluddin Afgani, felsefeden ne kastettiğini açıkça belirtmemiştir ama yazılarından anlaşılacağı üzere Afgani daha çok uygulamalı felsefeye önem vermiştir. Yani, felsefeyi soyut kavramlardan, karmaşık konulardan ve tekrarlı sorulara cevap vermekten uzak tutarak onu gerçek hayata sokmaya çalışmıştır. Afgani bu konuda kendi düşüncelerini şöyle ifade etmektedir:

"Müslümanların sefaleti ve üzüntüsünün sebebi nedir? Bu büyük felaketin çaresi var mı? Eğer varsa hangi araçlarla? Eğer kimse bu konular hakkında düşünmüyorsa ve bu sorunları akıllarına sokmuyorsa şüphesiz ona hakim (filozof) denemez." (Asadabadi "Afgani", 2006: 147).

II- Dini Anlayışın Zayıflığı

Afgani, Müslümanların düşünce çöküşüne yol açan en önemli faktörlerden birinin, İslam dinini doğru düzgün olarak anlamamalarından, Müslümanlardaki dini inançların hurafelerle kirletilmesinden kaynaklandığına inanmaktadır. Afgani, hurafe düşünceleri ortadan kaldırmak ve İslami öğretilere geri dönmek için Müslümanların dini düşüncelerinde reform ihtiyacının altını çiziyor. Afgani, ictihâd ve dinin temel meselelerindeki inovasyon yoluyla, herhangi bir yaş ve zaman ruhuna uyacak yeni bir din yorumunun sunulacağına inanıyordu. Ona göre, "İslam, her çağın ihtiyacını karşılayacak şekilde değiştirilmelidir" (Aktaran: Movasaki, 1991: 228).

Seyyid Jamaluddin Afgani, dini düşüncenin tamamında yeniden düşünmenin gerekliliğini savunur. O, İslam öğretilerine yeni bir yorum yapmasıyla, İslam'ın tarihsel, teolojik ve felsefi konumu ile modern bilimsel düşünceleri uzlaştırmaya çalışmıştır (Tarık, 2012: 342). Afgani, Avrupa'nın ilerlemesinin ve güçlenmesinin dini reformun bir sonucu olduğunu düşünüyor, bu nedenle İslam dünyasını böyle bir konuma getirmek için, dini reformu savunmuştur. Afgani'ye göre, eğer İslam dini gerçekçi bir şekilde uygulanırsa, İslam'ın Batı'daki bilimsel gelişmeler sonucunda elde ettiği şeylerin birçoğunu tahmin etmesine rağmen İslami öğretilerle modern kazanımlar arasında bir tutarsızlık olmayacaktır. Afgani İslam dinini körü körüne taklit eden müslüman toplumlar için şu ifadeleri dile getirmektedir:

“Müslümanlar, Avrupalıları körü körüne taklit etmemeli, çünkü ülkelerinin kapıları onlar için açılacaktır. Bunun yerine kendi başlarına bilgi ve reform sırrını bulmalılar. Dini metinler, özellikle Kuran-Kerim, doğru yorumlanırsa, modern değerlerle tutarlı ve hatta onların öngörüsü olacaktır”(Tarık, 2012: 345).

Seyyid Jamaluddin Afgani, dini kendi yararına göre ölçer ve haklı çıkarmak için başka bir argüman kullanmıyor. O aslında, dinin insan toplumunun inşa edilebileceği medeniyet ve gelişme için bir araç olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Afgani'ye göre, din toplumu düzeltmek için üç önemli ilke veya özellik üretir:

1- Utanç/hayâ: Afgani'ye göre, utanç toplumu birbirine bağlayan bir tutumdur. Hayâ bir grup üyeleri içerisinde birliği korumak için en önemli faktörlerden biridir (Afgani, 1956: 40-44). Ona göre, resmi bir kural olarak ceza, insan işlerini düzeltmek için yeterli değildir. Utanç verici davranışlardan oluşan normlar ve kültürler de olmalıdır, din bu bağlamda oldukça bize yardım etmektedir (Kohn, 2009: 404-406).

2- İşbirliği: Afgani'ye göre, İnsanoğlu yaşadığı sürece dünyada birçok sorun ve felaketten rahatsız oluyor. Tek başına bu sorunların üstesinden gelmek mümkün değildir, bu problemleri sadece diğer insanların işbirlikleriyle aşmak mümkün. Bu nedenle din ortak değerler ve hedefler sağladığı için toplumda insani işbirliği duygusunu artırır (Afgani, 1956: 48).

3- Güven: Afgani'ye göre güven, insan işlemlerinde ve alışverişlerinde temel bir ilkedir. Bir toplumda karşılıklı bir güven olmazsa, tüm insanların ilişkileri yok olacak.

“Bütün muamele ve alışverişlerin ruhu ise, ancak emniyet ve emanettir. Karşılıklı inanç ve güvendir. Aralarında muamele yapanların birbirine inancı ve güveni sarsılır da ortaya emniyetsizlik çıkarsa, aradaki münasebetlerin manevi mabedi yıkılır. İşin hayrı kaçır, nihayet münasebetlerin ipi kopar” (Afgani, 1956: 44).

Afgani'ye göre yukarıdaki üç ilke bir toplumun gelişmesinde ve düzeltilmesinde önemli rol oynayabilir, ama Müslüman toplumlar bu ilkelere çok az özen göstermişlerdir. Afgani, bu üç ilkenin önemini şöyle anlatıyor:

“Gerçek beşeri ve intizamı yerinde tutmak ve halk tekilerinin kepezelikler irtikap etmesini önlemek hususunda şu üç haslet, çeşitli iki yüz kanundan ve binlerce polis ve yasalardan daha tesirli ve elverişlidir” (Afgani, 1956: 41).

Seyyid Jamaluddin Afgani, İslam'ın medeni ve modern bir yüzünü tasvir etmeye çalışmıştır. O, kendisinin “Tabiatçılığı Red” adlı risalesinde, İslam dininin üç önemli ilkeyi öğrettiğini, bu üç ilkenin modernleşme için kılavuz ve model olarak hizmet edebileceğini savunuyor. Ona göre bu üç ilke ve prensip şunlardır:

1. İslam dini, insanın yeryüzünün kralı ve yaratıkların en şerefli olduğunu öğretir.
2. İslam dini, kendi milletinin milletlerin en üstünü ve karşıtlarının sapkınlık ve yanlışlık üzere olduğunu öğretir.
3. İslam dini, müslümanların bu dünyaya geldiklerinden maksat daha yüce ve yüksek bir makama ulaşma konusunda onlara yol gösterici olduğunu öğretir.

Bedri Gencer bu üç prensibi şöyle açıklıyor:

“Afgani burada Müslüman okuyucu kitesine hitaben İslami ve seküler söylemi bir arada kullanır, daha doğrusu İslam'ı söylemle maskeleyerek seküler vizyonunu dile getirir. Mesela Kur'an'da insan için kullanılan “mahlûkların en şerefli” tanımı yanında kullandığı “yeryüzünün kralı” tanımı seküler bir hümanizmi ifade eder. İkincisi, “kendi ulusun ulusların en üstünü ve karşıtların sapkınlık ve yanlışlık üzere olduğu” ifadesi çağımızda Carl Schmitt'in “dost, düşma” ayırımına dayalı politika anlayışını yansıtır. Üçüncüsü inanç tanımı ise İslam'ı “dünyanın ahiretin tarlası” olduğu anlayışından çok natüralist veya deistlerin seküler hümanistik dünya görüşünü yansıtır” (Gencer, 2017: 490).

Dini modern kazanımlarla uzlaştırmaya çalışan Afgani, modern kavramların çoğunu dini edebiyatla açıklamaya çalışır. Örneğin: özgürlüğü, eleştiriyi ve özgür basını "Emri bil-Ma' ruf ve Neh-i 'Ani'l-münker" olarak nitelendirir. Kuran'da vurgulanan Emri Bil-Ma' ruf ve Neh-i 'Ani'l-Münker terimi, toplumların düzeltilmesi için bir yöntem olduğu ifade edilmekte ve Afgani bu terimi, aydınlanmadaki özgürlük ifade anlayışıyla eşdeğer bulmaktadır (Mutahharî ve arkadaşları, 1993: 72).

Böylece, meşrutiyeti, İslam dininde en önemli kavramlardan biri olan "eşitlik veya adalet" kavramı bağlamında görür. Afgani'ye göre adalet, Allah'ın hudutlarını bir milletin bütün insanlarına eşit şekilde yerine getirmesi anlamına gelir (Afgani, 2006: 1). Müslümanların cehaletinden dolayı, İslam dünyasında bu temel ilkeye daha özen gösterilmemiştir. Dolayısıyla toplumlarda otoriter politikaların oluşumuna ve yasaların eşit bir şekilde uygulanmamasına zemine hazırlar. Afgani, İslami ilkelerin Batıda Müslüman olmayanlar tarafından uygulandığını ancak İslam toplumlarında görmezden geldiğini söyleyerek kendi kaygılarını dile getirir.

III- Rasyonalitenin Zayıflığı

Afgani, akla özen göstermenin İslam dininin ana sütunu olduğuna inanıyordu. Afgani'ye göre İslam dini, akıl dışı inançları ve körü körüne taklit etmeyi kınayan ve inananları her zaman akılı kullanmaya davet eden yegâne bir dindir (Afgani, 1956: 121). İnanç kökenlerini ve temellerini rasyonaliteyle arayan Afgani, İslami rasyonellik modern rasyonellik arasında yakın bir bağlantı kurmaya çalışmıştır. Dolayısıyla, aklın yeni bilimi yönlendireceğini ve toplumların gelişmesine yol açacağını şöyle ifade eder:

“Modern dünyanın bilimsel durumuna uymak için, inançlar akıl ölçüsü ve gerekçesiyle ölçülmelidir. Allah'ın sözleri, siyasi özgürlüğün, ekonomik ihtiyaçsızlığın ve insan haklarının doğrultusunda anlaşılmalıdır. Bu nedenle, inancın hurafelerinden ve önyargularından kurtulan ve dini gerçeklerini farkında olan ve yeni olasılıkları arayan bir Müslüman, yalnızca baskıyı kabul etmekle kalmayacak, aynı zamanda en yüksek güç seviyesine de ulaşacaktır” (Aktaran: Tavana, 2006: 108).

İslam dini bakımından akıl ve onun önemi hakkında birçok açıklama yapan Afgani, Müslüman toplumların inhitatına sebep olan en önemli faktörlerden birinin akıl ile ihmal olduğunu vurgular. Afgani'ye göre, rasyonelliğin yokluğunda, batıl inançlar yeni yeni yanılısama batıl inançlarını geliştiriyor ve yaratıyor, bu yanılısamalar gerçeklerin anlaşılmasını engelliyor (Afgani, 1956: 121-122).

Afgani'ye göre, rasyonelliğin yokluğunda hurafe inançlar yayılır, hurafe inanç yanılısama yaratır ve bu yanılısamalar gerçekleri anlamayı engeller. Sadece aklın yardımıyla dinin gerçek yüzünü örten hurafe inançların (ve çoğu dinler bu hurafe inançlardan yoksun değildir) ortadan kaldırması mümkündür (Afgani, 1956: 121-122). Afgani, bu konuda kendisinin “Tabiatçılığı Red” adlı risalesinde şu ifadeleri dile getirmektedir:

“Şurası muhakkaktır ki akıl bir kez vehimden gelen paslı inançla kirlendi mi, akıl ile vaka halindeki (acık) gerçek arasında kalın bir perde çekilmiş olur. Bu perde aklın vaka halindeki gerçeği olduğu gibi kavramasına engel olur. Belki de hurafe akli fikir sahasında büsbütün olarak hareketten alıkoyar ve bundan sonra onu kendisi gibi masal uydurmaya teşvik eder. Böylece onun her çeşit vehmi kabul ve zannı tasdik etmesini kolaylaştırır” (Afgani, 1956: 119-120).

Nihayet Afgani, tıpkı peygamberlerin vahye dayanarak insanların düşünsel problemlerine yanıt bulmaları gibi, insanların düşünsel problemlerine cevap bulmak için her çağda akla dayanan bir filozofa da ihtiyaç olduğunu dile getirir².

IV- Müslümanlar Arasındaki Birliğin Zayıflığı

Afgani'ye göre, Müslümanların geride kalmalarına ve düşünce inhitatına neden olan bir diğer faktör, İslam toplumlarında dayanışma ve birliğin zayıflamasıdır. Bu yüzden Arwa el-Wasiqi dergisinde, Abduh ile işbirliği içinde pan-İslamist ideolojiye dayalı İslam birliği fikrini ortaya koymuştur. Gerçi Afgani, İslam ülkelerini Osmanlı hilafeti etrafında birleştirmek istiyordu ama daha sonra bu hedefinden vazgeçerek bütün çabalarını sadece bir İslam devleti oluşturmak için değil, Müslümanlar arasında bir düşünce birliği oluşturmak için harcamıştır. Zira Afgani, İslam toplumları arasında dayanışma eksikliğinin, Müslümanlar arasında bir tür zihinsel dağılıma neden olduğuna

² Bu görüş Farabi'nin teorisine dayanmaktadır. Farabi'ye göre dinin ve felsefenin gerçeği aynıdır. Yani ikisi “Aktif Akıl”dan kaynaklanmaktadır. Peygamber, vahiy yoluyla "aktif akıl" ile olan bağlantısının sonucunda gerçeğe ulaşır. Halbuki filozof, düşünce yardımıyla “Aktif Akıl”la bağlanarak gerçeğe ulaşır (İrfanmanış, 2013: 311).

inanıyordu. Bu zihinsel ayrılık, bir yandan Müslümanları gerçek İslam'ı anlamadan uzaklaştırmış, öbür yandan Müslümanları Batı sömürgeciliğine karşı güçsüz kılmıştır.

Afgani'ye göre, nihayetinde Müslüman toplumlar çözülmüştür. Müslümanları birliğe davet eden inançlar, ruhlarından yavaş yavaş kaybolmuş, dini inançların kalıntıları bir sürü dağınık zihinsel form haline gelmiştir. (Afgani, 1979: 34). Ona göre, zihinsel dayanışma, üstünlüğü ve büyüklüğü getiren ortak çıkarlara yönelimli bir bilinçtir (Afgani, 1355: 98). Müslümanlar arasında bu zihinsel dayanışmayı yaratabilecek tek araç din ve ortak inançlardır. Çünkü din, entegrasyon yaratabilecek ahlaki ortak kodları ortaya koymaktadır. İslam'ın ilk günlerinde olduğu gibi bütün Müslümanlar birleşmiş ama şu anda birliği kaybolmuştur (Kohn, 2009: 404).

Seyyid Jamaluddin Afgani, İslam toplumlarındaki düşünce inhitatını ve onu etkileyen faktörleri inceledikten sonra, bu düşünce inhitatının sonucunu otoriter devletlerin oluşumunun iç boyutunda ve Batı sömürge egemenliğinin dış boyutunda olarak değerlendirmiştir. Ona göre, eğer Müslümanlar, örneğin: Kuran-ı Kerim'de zikredilen adalet, eşitlik, güvenlik, özgürlük gibi ahlaki kavramları doğru anlarsa, otoriter yönetimin temelleri sarsılır (Moftahari vd. 1986: 68). Bu şekilde, eğer Müslümanlar zihinsel dayanışmaya ulaşırlarsa, Batı sömürgeciliğini yok edecek bir güç yaratacaklardır. Ayrıca, yeni rasyonelliğin yaratılması ve dini doktorinin yeni bir şekilde yorumlanmasıyla düşünce ve bilimsel güçlerini güçlendireceklerdir. Bilahare, Müslüman toplumlarının modernleşmesi için uygun bir pencere açılacaktır.

Sonuç

Seyyid Jamaluddin Afgani, İslam dünyasında modernleşme ve uyanışın öncülerinden biri olarak kabul edilmiştir. Seyyid Jamaluddin Afgani, Müslüman toplumlarındaki düşünce inhitatının, Müslüman toplumların gelişmesi ve modernleşmesinde en büyük engel olarak görmüştür.

Seyyid Jamaluddin Afgani, İslam dinini anlamak, Müslümanlar arasında bir birlik kurmak, yeni bilimlere ve rasyonelitelere ulaşmak amacıyla, İslami öğretilerin yeni bir yorumuna dayanarak ömrünün sonuna kadar entelektüel mücadelesini sürdürmüştür.

Gerçi, Afgani'nin düşünsel ve siyasal mücadeleleri, başarıya ulaşmamış ve ekonomik, sosyal ve örgütsel açıdan etkili bir hareket yaratamamış, ama onun uyandırıcı düşünceleri Müslüman dünyasında öyle bir heyecan yaratmıştır ki, sözlerinden ve yazılarından yirminci yüzyılın ilk yarısında Arap ve Acem ülkelerde birçok reformcu hareketlere ilham kaynağı olmuştur. Yirminci yüzyılın ilk yarısında, birçok İslami hareketler, Seyyid Jamaluddin Afgani'nin hedefleri doğrultusunda düzenli bir biçimde ortaya çıkmıştır. Seyyid Jamallüdin Afgani'nin faaliyetlerinden etkilenen ilk bağımlılıktan kurtulma girişimleri, Mısır'daki Ehvan el Müslimin (Müslüman Kardeşler), Hindistan'daki Cemaati İslami (İslam topluluk) ve daha sonra Pakistan'dakilerdi.

Son zamanlarda Seyyid Jamaluddin Afgani'nin düşünceleri, reform ve modernleşme için yorumlanmaktan ziyade Selefî idealleri lehine yanlış yorumlanmıştır. Yani, Selefî gruplarının sonraki nesilleri, Seyyid Jamaluddin Afgani'nin düşüncelerini düzenli olarak teorileştirerek bu reformcu ve modernist düşünürü lehine ele geçirmişlerdir.

KAYNAKÇA

Afgani, Seyyid Cemalüdin, 1956, Tabiatçılığı Red, Çeviren: Aziz Akpınarlı, Ankara: Örnek Mabaası

Arefi, Mohammad Akram, 2004, Cunbiş-i Nev Endişî Dini, Çalışma ve Didgahha, Goftuman-i Nev Dergisi, Yıl: 1, Sayı: 1

Asad Abadi, Sayed Jamallüdin, 2006, Makalati Jamalieh, Abolhassan Jamali çabalarıyla, Tahran: Tolo-i Azadi Yayınları

Asad Abadi, Sayed Jamallüdin, (Tarihsiz), Arwa Al Vosuqi, Çeviren: Zein el-Abedin Kazemi Khalkhali, Tahran: Hacer Yayıncılık

Gencer, Bedri, 20017, İslam'da Modernleşme (1839-1939), 4. Baskı, Ankara: Tarcan Mabaacılık

İrfanmeniş, İman ve arkadaşı, 2013, Vakavi Hudut ve Şahisehayi Realizm-i Almi der Marifet İctimai Seyyed Jamallüdin Asadabadi, Müslüman Sosyal Düşünürleri Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2

Karimi, Ali Reza ve diğerleri, 2015, Berresi Tatbiki Endişe Bidari İslami (Mesele Vehdet) der Arayi Sayed Jamallüdin Asadabadi ve İmam Humeyni, Ahvaz: Şahid Chamran Üniversitesi Jundishapur Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1

Kohn, Margaret, 2009, Afgani On Empire, İslam and Civilization, Political Theory, Volume: 37, N: 3, Published by Sage Publication

Modaresi Çahardihi, Morteza, 1360, Seyyed Jamal al Din ve Endişehayi Ou, Tahran: Parastoo Kitapları

Moftahari, Hossein ve diğerleri, 2016, Tahlil Goftuman-i İslah Marifet-i Dini der Mevaiz Seyyid Jamallüdin, İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt: 7, Sayı: 26, Sayfa 59-77

Movasaki, Seyed Ahmad. 1991, Nevsazi ve İslah Dini az Didgah-i Sayed Jamallüdin Asad Abadi, Tahran Üniversitesi, Hukuk ve Siyaset Bilimi Fakültesinin Dergisi, Sayı 26, Sayfa: 221-252

Motahhari, Morteza, 1985, Nihzethayi İslami der Sed Sal Ahir, 5. yayın, Tahran, Sadra Yayınları

Tavana, Mohammad Ali, 2006, İslam ve Modernite der Endişe Sayed Jamallüdin Afgani Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergidi, Sayı: 3

Tariq, Malik Mohammad, 2012, Jamal Ad-Din Afgani: A Pioneer of Islamic Modernism, The Dialogue, Volume: VI, N: 4